

משפטים: ישמח צדיק כי חזה נקם

השאיפה לצדק טבועה עמוק בנשמתו של האדם. אף רגשות החמלה מקורם בשורש הנשמה. העובדה שרגשות וערכים עשויים להמצא סותרים זה לזה אינה מבטלת את אמיתותו של כל אחד מן הערכים וכוונתו של כל אחד מן הרגשות. צד אחד בנפש מבקש שהעבריין ייענש, וצד אחר מבקש לחמול עליו ולהבין את המצוקה שהביאתו לידי עבירה. השאיפה לצדק הופכת לצו: "צדק צדק תרדוף", והיא מניעה את מערכות החוק, המשפט והמשטרה. הנטייה לצד הרחמים מוצאת את סיפוקה במצוות גמילות חסדים, והיא מניעה את מערכות הרווחה והסעד החברתי. מן התבונה נדרש להשכיח שלום ולהכריע בין הצדדים כאשר הם מתנגשים זה בזה. כאשר תובע משטרה ועובד סוציאלי מתמקחים על עונשו של עבריין צעיר ודרך הטיפול הנאותה בו, אנו רואים גילוי מעשי של ההתמודדות בין שני הכוחות הללו – הצדק והרחמים, או בלשון הקבלה: מידת הדין ומידת החסד. השופט נדרש להכריע ביניהם תוך שהוא שוקל את הנתונים של כל נאשם לגופו.

הקריאה לנקמה היא תולדה של השאיפה לצדק. היא נובעת מן הציפייה לגמול הולם – הרשע יענש והצדיק יבוא על שכרו. ביסודה, היא כרוכה ברעיון הענישה בחינוך ובמשפט. העונש הוא כלי חינוכי-הסברתי, אם הילד יבין שעל מעשה טוב יקבל שכר ועל מעשה רע ייענש – הוא יתרגל להתנהג בדרך הטובה. ישנן גישות חינוכיות ופסיכולוגיות המבססות את כל תפיסת המוסר האנושי על בסיס התנהגותי שכזה – האדם אינו אלא צבר ההתנסויות שלו בטוב וברע. כדי להיטיב – צריך להרבות שכר על מעשים טובים ולענוש על הרעים, וכך ילמד הילד את הישר והטוב. גם מי שאינו מקבל את הגישה ההתנהגותית הקיצונית, מודה שלשכר ולעונש יש תפקיד חשוב בעיצוב אישיותו של האדם במהלך חינוכו, ובכינונה של חברה מתוקנת ובריאה. ציפייה לנקמה היא ציפייה לגילוי הסדר ההגון והמתוקן של העולם: מי שמקלקל, ראוי להיענש. מי שפוגע בזולתו, יפגע בעצמו. לעתים קרובות, הציפייה לנקמה נובעת מן התסכול על כך שהצדק לא מושג בדרכים המקובלות, כחוק וכמשפט. כמו כל רגש אחר של האדם, גם רגש הנקמה מוגבל על ידי התורה בחוקים ומצוות. התורה אוסרת את הנקמה במצות לא-תעשה: "לא תקום ולא תטור את בני עמך ואהבת לרעך כמוך". אמנם, המצוה מוגבלת רק לבני עמך, כשם שמצוות אהבה לזולת במידת "כמוך" היא רק ל"רעך". התורה מניחה שזו מצוה קשה לקיום, ואי אפשר להחיל אותה על כל האנושות. משום כך אין היא נכללת בשבע מצוות בני נח, בבסיס האנושיות, והיא נוהגת רק בתוך עם ישראל, כחלק מן הסולידריות של בני העם.

שני סוגי הנקמה העיקריים המצויים בתנ"ך הם נקמה בידי אדם, בדרך של מלחמה באויבים שפגעו בישראל ונקמה מאת ה'. נקמה בידי אדם, נעשתה על ידי משה רבנו וצבא ישראל בעת מלחמת מדין, ולאחר מכן על ידי שמשון, שאול ודוד – בפלשתים. הנקמה האחרת, המצויה יותר בתנ"ך, היא נקמת ה' באויביו. חכמים דרשו את הפסוק "אל נקמות ה'" – גדולה נקמה שניתנה בין שני שמות של הקב"ה. הם הקבילו זאת לדעה ומקדש, שגם הם ניתנו בין שני שמות: "אל דעות ה'", "מכון לשבתך פעלת ה' מקדש ה'". בגמרא תמהו – וכי אפשר להעמיד נקמה בשורה אחת עם דעת ועם קדושה? והשיבו שאכן, נקמה במקומה היא דבר גדול. הדרך הנכונה להתמודד עם רגש הנקמה אינה להתעלם ממנו ולהרחיקו, אלא להכיר בחשיבותו ומקורו, ולהעמידו במקומו ובמגבלותיו. הנקמה מוקפת בשמות ה' ומסורה בעיקר בידי.

אחד הפסוקים החמורים ביותר של ציפייה לנקמה מצוי במזמור "על נהרות בבל": "בת בבל השדודה, אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו, אשרי שיאחז ונפץ את עולליך אל הסלע". רש"י הירש, נדחק מאד להוציא את הפסוק הזה מפשוטו מפני שאופיו ההומניסטי התקשה לקבל את האפשרות שמשורר התהלים העדין ינסח קריאה בוטה שכזאת. אבל חז"ל דרשו את שמו של דוד "עדינו העצני", עדין בתהלים, קשה כעץ במלחמה. הם הכירו גם בצורך האחר, הקשה והקשות, של התמודדות בעולם אכזר, התמודדות שאינה מסתפקת ברחמים ובהושטת הלחי השנייה. כעבור שנים לא רבות מצאו עצמם צאצאיו של הרב הירש בגרמניה מול מציאות, שבה הקריאה לנקמה נתפסה כדבר סביר, אנושי ומוסרי. הקריאה לנקמה תופסת מקום רחב מאד בשירה ובספרות, כמו גם במשפט הבינלאומי – אחרי השואה. ועדיין מקומה העיקרי של הנקמה בתנ"ך הוא כקריאה פיוטית ורגשית, כזעקה לה', ולא כהוראה לביצוע מעשי. המשורר אינו קורא לבני עמו לרוצץ גולגלות, הוא מייחל לנקמת ה' ברשעים.

הדרך הזהירה והמוגבלת בה מתייחסים אל הציפייה לנקמה, היא הדרך בה התייחסו חכמים גם לצווי התורה לענישה בדרך של נקמה: "מידה כנגד מידה". בתורה-שבעל-פה, "עין תחת עין" ו"שן תחת שן" הפכו להיות דרישה לפיצוי ממוני. "מות יומת" הוגבל בדרישות מחמירות כלפי העדים וכלפי הדיינים, עד כדי כך שהפך להיות בלתי אפשרי: סנהדרין ההורגת פעם בשבע שנים נחשבת "קטלנית" ויש אומרים – אפילו פעם בשבעים שנה. הפסוקים הללו לא נמחקו מן התורה ומן התודעה היהודית, מכיון שהתביעה לצדק ולנקמה אינה פחות

מוסרית מן התביעה לרחמים וסובלנות. אולם למעשה גבר כוחה של מידת החסד על מידת הדין. את הנקמות משאירים לקדוש ברוך הוא, ואנו מצווים לפעול, כפי המלצתה של ברוריה לרבי מאיר, כדי ש"יתמו חטאים מן הארץ", החטאים – ולא החוטאים.